

ШРАМКО О. І.,  
м. Кривий Ріг

## СПЕЦИФІКА БУТТЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДОСВІДУ В КУЛЬТУРІ

Як «сутнісний корелят конституювання світу» (Е. Гуссерль) культура постає своєрідним «фільтром», «конденсатором» та «ретранслятором» ціннісного здобутку індивідуального досвіду людини на всіх етапах соціального розвитку. Визначаючи найближчі безпосередні цілі реалізації особистісного досвіду та корелюючи їх співвіднесеність із загальнолюдськими цілями буття, культура наповнює процес самореалізації особистості конкретно-історичним змістом і водночас надає йому індивідуального характеру, адже «всі культурні реалії виконують свою справжню функцію, лише «замикаючись» на світовідношенні конкретної людської особистості» (Диалектика деятельности и культура / Табачковский В. Г., Тарасенко Н. Ф., Есипчук Н. М. и др. - К., 1983. - С. 6). Опановуючи та розширюючи спектр культури як засіб свого буття у світі, людина все більше усвідомлює його як спосіб цього буття, що дозволяє їй визначати напрямок та межі самоконструювання індивідуального досвіду, виявляти та реалізовувати його творчий потенціал.

З іншого боку, саме реалізація особистістю свого власного досвіду є творчо-діяльною основою розвитку людської культури, адже тільки діяльність особистості, що самореалізовується, здатна вносити «елементи авторства» (В. П. Иванов) у сформований, усталений соціокультурний досвід людства і тим самим оновлювати та збагачувати його. Завдяки безперервній низці окремих актів реалізації індивідуального досвіду суб'єктів культури додається обмеженість минулого, традиційного досвіду і поступово вимальовуються просторові контури нового досвіду. При цьому таїна виникнення останнього криється у механізмі розвитку власного досвіду окремої особистості, що підкоряється закону саморозвитку функціонуючої діяльності. Сутність цього закону полягає у здатності будь-якої діяльності до прогресивної внутрішньої еволюції, у процесі якої народжуються й удосконалюються нові елементи та форми досвіду, а старі змінюються і зникають. Аналіз механізмів народження нового досвіду приводить до розуміння суперечливого характеру цього явища, основна особливість якого - діалектична взаємодія мінливості та

усталеності. Мінливість несе у собі можливість подальшого розвитку, забезпечує безперервність культурно-історичного процесу, але й момент сталості є абсолютно необхідним. Він не тільки закріплює найбільш раціональні схеми, форми та способи діяльності, що сприяють самовідтворенню досвіду як усталеної системи (як на рівні індивідуального досвіду - звички та вміння, стійкі навички, стереотипи й автоматизми діяльності та поведінки, так і на рівні соціального досвіду - традиції, звичаї, культурні норми та ритуали), але й фіксує сам момент змінювання, який завжди є відносним і може бути ідентифікований лише у порівнянні з чимось незмінним. Саме тому заперечення минулого досвіду пов'язане з утриманням та збереженням найбільш раціональних моментів останнього, як усталеної системи відліку або інваріанту перетворень.

Найбільш природно з'єднати старе й нове репродуктивне й продуктивне у досвіді дозволяє процесуальна природа творчої діяльності особистості. Розуміння творчості як «ціннісно-процесуального феномену» (А. С. Канарський), найважливішим характеристиками якого є самовиробництво, саморозвиток та самореалізація сутнісних сил та здібностей людини; а самореалізації - як творчості історії і одночасного розвитку (творення) самої людини в якості суб'єкта творчої діяльності (Н. С. Злобін) приводить до усвідомлення тотожності змісту сутнісної характеристики категорій «творчість» та «самореалізація», визначеної єдністю двох паралельно існуючих процесів: об'єктивації творчого потенціалу людини в предметній діяльності та само творення, саморозвитку як «внутрішньої предметності» особистості. Тому очевидним і необхідним є визнання категорії творчості корелюючим засобом науково-теоретичного аналізу специфіки реалізації індивідуального досвіду особистості, а творчої діяльності - найадекватнішим способом останньої. Як потенційне буття творчих сил та здібностей людини постає з цієї точки зору цілеспрямовуюча сфера її власного досвіду, і як творення культури - результативна. Культура є тут здобутком творчості, її предметним результатом, що складається з безлічі локальних результатів реалізації творчого потенціалу індивідуального досвіду суб'єктів культурно-історичного процесу.

Безумовно, що не тільки та діяльність, яка завершується конкретним, очевидним результатом, може бути названа творчою. Як «ціннісно-процесуальний феномен» творчість є цінністю як процес, не залежно від матеріально або духовно вираженого результату останнього. Адже зовсім не завжди

творчі здібності та творча діяльність фіксуються предметно. Творчою «може бути внутрішня інтуїція людей, що не виявляється ні в яких продуктах,.. (наприклад - Ш. О.) мука над питанням про сенс життя та шукання правди життя. Святому може бути притаманна геніальність у самотворчості, у перетворенні себе на досконалу, просвітлену істоту, хоч ніяких продуктів він може і не створювати» (Бердяев Н. А. О назначении человека. - М., 1993. - С. 120). Ніхто і ніколи не підрахує, скільки людей, що володіли творчим даром, творчим натхненням, забрали з собою в небуття свій унікальний творчий досвід. Певно, результатом творчості може виступати і власний розвиток особистості - удосконалення її задатків, обдарувань, здатності до спілкування, тобто усе, що детермінує, подальшу творчу активність самої особистості та підвищує її значущість для інших, а саме, самоконструювання свого індивідуального досвіду як соціальної цінності.

Визначаючи творчість найадекватнішим способом реалізації індивідуального досвіду, необхідно разом з тими визнати невід'ємним атрибутом творчої діяльності особистості іманентно притаманне їй прагнення вільного самоздійснення. Принцип свободи виступає вищим критерієм творчої активності автономного «Я», адже тільки вільна, керована власним вибором самоактуалізація піднімає людину над буденністю життя, дає можливість піднесення індивідуального досвіду до рівня співвіднесеності з соціально-духовним досвідом людства, дозволяючи збагачувати та розвивати останній за допомогою особистої дії. За І. Кантом, шлях свободи - це шлях піднесення емпіричного індивіда до загальнолюдського трансцендентального суб'єкта, який складає дійсну сутність людської особистості. Отже, «досвід свободи є первинним досвідом» (М. Бердяев) творчої самореалізації. З іншого боку, саме творчість становить сутнісну визначеність свободи, її дійсний сенс. Тільки у творчій діяльності людина отримує справжню свободу, адже крім вибору вона володіє ще й здатністю творити нові можливості, докорінно перебудовуючи свої власні засади, цілі та настанови. Реалізуючись як буття, творення, самоздійснення, така свобода служить засобом самовираження особистості, актуалізації творчого потенціалу її індивідуального досвіду. Таким чином, уточнюючи положення про найбільш адекватний спосіб реалізації особистісного досвіду, необхідно визнати таким способом не просто творчість, а свободу творчості.

При цьому важливе місце займає питання співвіднесеності свободи та детермінізму. Якщо розглядати

свободу творчості як усвідомлену необхідність, то неминуче постає визнання необхідності як потенційної примушеності, поневолення - «несвободи». З іншого боку, людина завжди повинна враховувати об'єктивні вимоги реального. Тому, на думку П. Рікьора, її воління зовсім не є сваволею, бо пов'язане з недовільним, яке воно використовує, упоряджує та спрямовує, з людською тілесністю, що мотивує людські потреби та рішення, з тією ситуацією у навколишньому світі, у якій людина виявляє себе, тощо. Звідси, людська свобода - це залежна незалежність, рецептивна ініціатива, - таким є один з висновків феноменології волі П. Рікьора (Кошарный С. Поль Рикер и герменевтическая метаморфоза феноменологии // Философс. и социол. мысль. - 1995. - № 5-6. - С. 167-168). Тобто «визнання свободи зовсім не обов'язково передбачає відкидання детермінізму: свобода (вільна дія) завжди детермінована, але спосіб цієї детермінації специфічний» (Бычко И. В лабиринтах свободы. - М., 1976. - С. 148). Цілком ймовірно, що специфічність останнього визначається спроможністю особистості «створити свободу для себе» (Ф. Шлегель) або «внутрішню свободу» (І. Кант), керовану власним самовизначенням у колі необхідності. У цьому разі поняття свободи може бути виведене не з об'єктивної парадигми необхідності, а з внутрішньої, суб'єктивної здатності людини до самодетермінації. Усвідомлення своєї свободи як самодетермінованої - найвищий критерій творчої свободи, який дає людині автономність у світі зовнішніх детермінацій і дозволяє реалізувати особистий досвід на основі самовизначення, самопроекування та саморегуляції. Тим самим, ідея вільної самодетермінації не дозволяє локалізувати необхідність та свободу на одному рівні і завжди підносить, надбудовує свободу над будь-якою необхідністю.

Як суб'єктивне відображення варіабельності можливих шляхів реалізації індивідуального досвіду особистості, ідея вільної самодетермінації приводить до нового розуміння феномену людини, що явно простежується у намаганні сучасного науково-гуманітарного знання до побудови нової - нелінійної картини світу, де діє принцип монадності і акценти поступово зміщуються з детермінації на самодетермінацію, з свідомості на самосвідомість. Тобто «ціле не виключає плюралістичності форм свого функціонування» (Кримський С. Уособлення як шлях самотворення людини // Філософсько-антропологічні читання'95. - Вип. 1. - К., 1996. - С. 38), і людина постає самоцінною монадою, самодостатньою частиною «живого» космосу з іманентною йому «свободою

самореалізації» (Храмова В. Целостность духовной культуры. - К., 1995. - С. 125). Керуючись силами вільної самодетермінації, вона реалізує свій досвід культурної творчості, в результаті чого всесвітнє буття постає загальною формою самодетермінації індивіда, його власною «самоспрямованою» діяльністю (Библер В. От наукоучения - к логике культуры: Два философских введения в XXI век. - М., 1991. - С. 404-405). Отже, вся історія соціокультурного розвитку людства є не що інше, як історія самореалізації людини, інтегративний результат опредметнення індивідуального досвіду людської свободи, що актуалізує одну з існуючих потенцій нескінченно-можливого буття. Саме тому кожний конкретно-історичний етап культурної творчості завжди постає як непередбачуваний і незапрограмований.

З цієї точки зору видається очевидним, що соціокультурний контекст дослідження специфіки буття індивідуального досвіду особистості вимагає інтеграції діяльнісного, онтологічного та аксіологічного підходів. Така інтеграція сприяє цілісному, багатогранному осмисленню означеної проблеми, бо співвідношення та опосередкування цих підходів обумовлені реальним зв'язком сутнісних характеристик та виявів самоздійснення особистості. У результаті реалізація індивідуального досвіду постає самоцінною особистісною формою діяльнісного співтворення та самотворення людини, в основі яких лежить свобода суб'єктивного відображення варіабельності можливих актуалізацій особистісного самоздійснення.

При цьому визначаються найважливіші сутнісні характеристики індивідуального досвіду - його надіндивідуальність та надісторичність. Будучи локальним світом власного буття особистості, індивідуальний досвід виявляє разом з тим надіндивідуальний (інтерсуб'єктивний) та надісторичний (полічасовий, що поєднує минуле, теперішнє й майбутнє) характер, який передбачає безпосереднє та потенційне («крізь віки») спілкування унікальних культурних світів, що містяться у досвіді кожної особистості. Реалізація індивідуального досвіду назовні припускає і розрахована (і тільки в цьому полягає сенс цієї реалізації) на включення свого досвіду в діалогічну сферу буття - сферу людського спілкування як феномену діяльності та культури. У доповненні досвіду всіх досвідом кожного на основі інтерсуб'єктивного діалогу складається діалектика культурно-історичного процесу, долається егоїстична замкненість, однобічність буття власного «Я» і відкривається уся поліфонія

нескінченності культурної світобудови. Цілісність останньої зумовлена надісторичністю особистісного досвіду як одночасного буття нетотожних часових модусів - минулого, що живить і підтримує наше сьогодення, майбутнього, яке керує нашим сьогоденням та теперішнього як конкретно-історичного часу самоздійснення особистості. Часова орієнтація індивідуального досвіду, що веде «від пам'яті до нації» (П. Рікьор) з'єднує багатовимірний час історії ті відкидає будь-які спроби формально-логічного «зняття» минулого сучасним, а сучасного майбутнім. Тим самим, видається можливим розглядання індивідуального досвіду особистості як буття «тут і тепер», але завжди - «крізь віки», як принципово відкрито, не обмежену жодним відрізком історичного часу систему. Охоплюючи своїм видноколом усі реальні та потенційні прояви буття особистості, усе його минуле, теперішнє і майбутнє, індивідуальний досвід постає унікальним досвідом людського буття, що розгортається у просторі та часі культури і ототожнюється з самим цим буттям як цілісністю, неповторністю саме цього буття.

Спробуємо тепер відповісти на питання: яким способом і у якій формі може існувати самотутній та «авторизований» досвід окремої особистості в іншому цілісному досвіді буття, в досвіді іншого історичного часу? Які шляхи його входження у цей світ та збереження своїх унікальних властивостей? У намаганнях розв'язати подібні питання філософська думка доходить однозначного висновку: єдиний шлях індивідуального входження у світ - це шлях людської культури. Адже «культура не тільки розуміється, але й виникає (як культура) у намаганнях відповісти (і самому собі, своїми діями та творіннями) на питання про рукотворні форми «потоїбічного буття». Буття в інших світах, в інших... культурах» (Там же. - С. 287). Культура звертається до іншого буття творами, у яких закарбований неповторний індивідуальний досвід їх творців. Твір культури - це загальна форма існування особистісного досвіду, у якій скристалізований весь універсум унікального буття людини і яка надає кожному досвіду можливість існувати у перекладі на інший час, іншу культуру та інше життя не втрачаючи своєї унікальності. Отже, це здатність переживати своїх творців, своє «суб'єктивне джерело» в екзотеричній формі, що взагалі є чи не найпоказовішою ознакою розвитку людської культури.

Якщо твір культури виступає формою культурного буття індивідуального досвіду, то найадекватнішим способом такого буття є діяльнісна самореалізація особистості. Тільки

реалізований, виконаний у творі досвід здобуває свободу свого безмежно можливого буття у безмежно можливому світі людського спілкування - у світі людської культури, буття принципово незавершеного, незамкненого визначеними просторово-часовими кордонами. І у цьому значенні він (досвід) уподібнюється міфічному кораблю, спроможному здійснювати плавання в іншій культурі й відповідним чином «оснащеному».

Це «оснащення» - свободою та відповідальністю, мудрістю та інтуїцією, розумінням та переживанням, тобто гуманістично орієнтованим змістом, що виступає неминущою цінністю швидкоплинних віків, - найбільш наочно та всебічно може бути розглянуте на прикладі конкретного виду індивідуального досвіду - досвіду художнього. Цей вибір видається обгрунтованим, бо у сфері мистецтва особливості багатовимірною життя творів культури як одночасного буття та спілкування найрізноманітніших індивідуальних світів-досвідів реалізуються найбільш очевидно. Мистецтво - це та царина культури, яка непідвладна лінійному схематизму «висхідної драбини», де можливе «зняття» кожної пройденної сходини. У художньому досвіді твори Леонардо да Вінчі живуть поруч з творами Сальвадора Далі, а середньовічний хорал має цінність не меншу, ніж певна симфонія Д. Шостаковича.

Вихідна полізмістовність, багатоликість художнього твору звільняє його від монолінійного розуміння і виводить на шлях інтерпретаційної антитетики - неоднозначності, варіативності, поліфонічності буття, що «стоїть на роздоріжжі» (Д. Чижевський). При цьому кожне значення, кожен «лик» виражає, виявляє сутність твору у певному аспекті, але жодне не розкриває, не вичерпує її сповна. Незавершеність розуміння орієнтує безкрайність буттєвого простору та часу кожної художньої монади, яка «вбирає в себе не тільки свою епоху, але й згортає в колапс часи, що ще не настали». Саме тому її «сприйняття охоплює нескінченність, що простягається до зірок...» (Босенко А. В. Феноменологія времени: Опыт философской аллитерации // Философс. и социол. мысль. - 1992. - № 4. - С. 72).

Проте, антитетичний шлях художнього пізнання Універсуму спрямовується не лише нелінійністю, просторово-часовою незавершеністю буття художнього досвіду і не тільки його ірраціональною та емоціональною визначеністю, що доповнює раціонально-рефлексивні форми світоосягнення. Йдеться, насамперед, про універсальність самого художнього досвіду, у якому образно-інтуїтивний та логіко-раціональний

витоки індивідуального буття постають у гармонічній єдності. Ця єдність як іманентність художнього твору являє синтез об'єктивного та суб'єктивного; соціального та індивідуального, раціонального та чуттєвого; свідомого, підсвідомого та несвідомого; рефлексивного та уявного; розуміння та переживання. Відображуючи змістовне наповнення художнього твору, така інтегративна характеристика разом з тим відображає й зміст індивідуального досвіду митця. З іншого боку, саме діалектична єдність означених складових цієї характеристики відкриває художньому творові (і здійсненому в ньому досвіді) нескінченно-можливий шлях буття у світі людської культури, тобто є не тільки достатньою, але й необхідною умовою художньої самореалізації. Завдяки збалансованому сполученню у художньому досвіді образно-інтуїтивної, емоційної та логіко-раціональної сторін, буття художнього твору як виконаного (реалізованого) досвіду особистості характеризується не тільки свободою своїх просторово-часових модусів, але й усвідомленням індивідуальної відповідальності за долю свого творіння. Поєднуючи мудрість розуму та мудрість серця, мистецтво найвищою мірою здатне впливати на внутрішній світ людини, виконувати функцію піднесення сенсів, здобутих та здійснюваних в інших сферах людської діяльності. Отже, реалізація художнього досвіду (на різних рівнях свого справдження - від творення до сприйняття) - це одночасно й спів-творення людської культури, і самотворення людини, розвиток її індивідуальних сил самодетермінації, що формують творчу особистість.

Найбільш яскраво свої людинотворчі можливості твор мистецтва розкриває, включаючись у діалогічну сферу буття. Здатністю до діалогу через художній твір як крізь «магічний кристал» визначається не тільки надіндивідуальний вимір досвіду художника, але і його надісторичність, незамкненість будь-яким відтинком історичного часу. Тому все змістовне наповнення художнього твору спроектоване в проблему людського спілкування. Для художника потреба в спілкуванні постає його сутнісною характеристикою, потребою творити, відкриваючи свій суб'єктивний світ назустріч іншим людям, здійснюючи себе в інших людях. Тільки таким чином художник може оцінити свій твір та пізнати самого себе, продовжуючи тим самим процес самотворення своєї індивідуальності. Отже, діалогічна інтенційність художньої творчості має два вектори - самопізнання, самотворення митця та створення співрозуміючого, спів-причетного Іншого - читача, слухача, глядача.

Тому мова про виховну роль, про вплив художнього твору можлива лише у тій мірі, в якій цей вплив стає духовною взаємодією, залученням до індивідуального досвіду художника через результат його творчості, що стимулює активність сприймаючого.

Самостворюючі можливості художнього спілкування як залучення до досвіду Іншого найбільш наочно моделюються музично-виконавським досвідом. У цьому виді художньої творчості діалогічна природа мистецтва розкривається на різних рівнях: на рівні концерту як історично сформованої соціальної форми буття музики; на рівні ансамблевого виконання як взаємодоповнюваності самоцінних партнерів у процесі спільного пошуку художнього сенсу; на рівні самого художнього твору як одночасного розвитку різних його голосів, що складають єдиний рух музичної тканини. Розриваючи діалогічну природу мистецтва найбезпосереднішим способом, кожний з означених рівнів музичного спілкування підпорядковується вищій цілі музично-виконавської творчості - втіленню художнього задуму композитора, відродженню музичного твору до життя та актуалізації його безпосереднього буття у світі людської культури. Очевидно, що у цьому процесі необхідне суміщення культурних горизонтів особистісного досвіду виконавця та творця музичного твору. При цьому на перший план виходить проблема інтерпретації як можливості адекватного проникнення в самотутній досвід композитора.

Як і проблема розуміння, проблема інтерпретації в музично-виконавському досвіді - це проблема інтерсуб'єктивного спілкування з композитором, що передбачає відношення спів-причетності, залучення до внутрішнього світу творця, внаслідок чого чуже (авторський текст) перетворюється на «своє-чуже» (М. Бахтін). Співавторство, співтворчість - найхарактерніша, сутнісна ознака музичного виконавства як виду художньої творчості. І у цьому відношенні - це теж твір культури, у якому втілений неповторний індивідуальний досвід художника. Від ступеню розвитку, багатства індивідуальних характеристик особистісного досвіду виконавця залежить і адекватність виконавської інтерпретації, і її художня цінність.

Змістовна багатозначність музичного твору завжди залишає простір для співтворчості, надає виконавцю свободу вибору та дозволяє реалізувати свій індивідуальний досвід сповна. У свою чергу, виконавець надає свободу співтворчості слухачеві, свободу його особистісного осмислення і творіння композитора, і виконавської інтерпретації як твору. Надаючи

свободу вибору і виконавцю, і слухачу, виконавство не тільки робить можливим спілкування композитора, виконавця і слухача на рівні суміщення культурних горизонтів їх індивідуального досвіду, але й об'єднує людей у спільному акті творчості. Отже, музична модель спілкування, репрезентована мистецтвом виконавства, найбільш наочно демонструє необмежені можливості художнього твору у розкритті незазнаних глибин творчого потенціалу індивідуального досвіду особистості та їх повноцінній реалізації. Відкриваючи один ціннісний світ людської суб'єктивності назустріч іншому, митець збагачує та розвиває кожен з цих унікальних світів. Тим самим, кожним актом реалізації особистісного досвіду він підтверджує можливо-доповнюючий процес саморозвитку соціокультурного досвіду людства.